

Vogel Zsuzsa: Az olvasás útjain, a bibliográfiától a közköltészetig. Faludi Ferenc műveinek fogadtatása

Erdélyi tudományos füzetek 292

Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020, 288 l.

CSÖRSZ Rumen István

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
ORCID 0000-0003-1648-0371

Faludi Ferenc (1704–1779) egyike a 18. század legtalányosabb magyar íróinak. Sarkítva: egyszerre élt jókor, jó helyen és rosszkor, rossz helyen. Ez bizonyára már a kortársaknak feltűnt, s a művei utóéletére is hatott. A jezsuita atya kultuszát nem a saját rendje teremtette meg (épp a feloszlás utáni krízisét élte a közösség), hanem a piarista Révai Miklós, majd a 19. századi világi irodalom szakértői, elsőként Toldy Ferenc. Faludi országos olvasmánnyá vált, talán az első olyan klasszikus magyar íróvá, aki közvetlenül a halála után ilyen tisztességben részesült. Így azonban profán versei óhatatlanul elszakadtak az életmű többi ágától, külön útra indultak a hírnév, majd a feledés útján. Árkádikus költeményei és helyzetdalai tananyagként, közkincsként, sokak mintájaként szolgáltak, „az első magyar szonett” címet is joggal nyerte el a pipa-vers, ám Faludi művelődési programjáról (jezsuita tanári, könyvvizsgálói és erkölcsstanító szerepeiről) ezek önmagukban keveset árulnak el.

Az életrajz kultikus elemei – ahogy például Csokonai vagy Petőfi esetében is – hátráltatják a szorosabb kontextus feltárását. Az életmű összetett vizsgálata, amely újból elhelyezné a jeles költő-tanárt a 18. századi magyar kulturális viszonyok koordinátái közt, lassan bontakozik ki. Legutóbb Sárközy Péter szentelt neki teljes monográfiát, de ez is immár 17 éve jelent meg.¹ Műveinek kritikai kiadása sem zárult le, a versek új edícióját régóta várjuk. Jó hírként írhatom le: a Faludi-verskorpuszt időközben Borián Elréd sajtó alá rendezte, méghozzá Négyesy Lászlóétól² eltérő, új szempontok szerint.³ A kötet lektorálása jelenleg is tart, várhatóan 2023-ban megjelenhet.

Bár a kritikai kiadást még nem forgathatjuk, de máris elmélyedhetünk Faludi életrajzában, művei keletkezésének és fogadtatásának történetében, új összefüggéseket keresve. A „Faludi-jelenség” irodalomszociológiai elemzéséhez Vogel Zsuzsa monográfiája kiváló alapot jelent. A kötet arányos felépítésű, invenciózusan és tömören megfogalmazott, tényszerű olvasmány. Jól példázza, hogy ha egy téma nehezen átfogható, csak a türelmes filológiai csiszolás, a tények gondos

1 SÁRKÖZY Péter, *Faludi Ferenc (1704–1779)*, Magyarok emlékezete (Pozsony: Kalligram, 2004).

2 FALUDI Ferenc, *versei*, kiad. NÉGYESY László, Olcsó könyvtár (Budapest: Franklin-Társulat, 1900).

3 Erről előzetesen lásd BORIÁN Elréd, „Faludi Ferenc kötetkompozíciója a kéziratok és a kiadások tükrében I”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 120 (2016): 503–527; BORIÁN Elréd, „Faludi Ferenc kötetkompozíciója a kéziratok és a kiadások tükrében II”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 121 (2017): 372–391.

ütköztetése vezethet egységes szemlélethez. Bár a fejezetek korábban önálló tanulmányként is napvilágot láttak, a kötet egysége szembeötlő. Vogel Zsuzsa kutatói higgadtsága nyomán immár áttekinthetővé vált a Faludi-életmű, főként annak recepciója a maga szerteágazó módján. A szerző hajdani disszertációjának (Kolozsvár, BBTE) bővített kiadásáért megérdemelten vehet-e át 2021-ben a Faludi Ferenc Alkotói Díjat.

Visszatérő kérdés a kötetben: hol helyezkednek el Faludi alkotásai az irodalomtörténet nagyobb távlatában? A régebbi irodalomszemlélet (*litterae*) vagy inkább az önállósodó szépirodalom jegyében értelmezzük inkább? A kérdésre válaszoló kulcsmondat az utószóban olvasható: „A használat a műfajiságot is meghatározza, ugyanakkor megfigyelhető egyfajta elmozdulás a használati irodalom felől az olvasmány irányába.” (222.) Tegyük hozzá, hogy ez már nem Faludi szándékától függött, hiszen ő alapvetően használati jellegű műveket írt. A *Téli éjszakák* alaptörténete ráadásul nem a néma olvasásra utal, hanem a közösségi, hangos felolvasásra – vagyis Faludi a hasonló jellegű szórakoztató olvasmányokkal száll versenybe (62). Inkább a jól eltalált *utile-dulce* arányok segítették hozzá a Faludi-szövegeket, hogy a következő korszak befogadói akár már autonóm szépirodalomként is olvashatták azokat. Az ehhez vezető utat Vogel Zsuzsa részletesen feltárja, s a jezsuita iskolaigazgatótól, aki morálfilozófiát fordít nevelői céllal, apránként eljutunk a műfajokat teremtő, közköltészeti mintákká váló versek (szerelmi vita, csúfoló, induló stb.) szerzőjéhez. Ahhoz az íróhoz, akit Révai Miklós és Batsányi János, majd Horváth János és Weöres Sándor egyaránt a későbbi magyar irodalom egyik elsődleges forrásának tekintett.

A problémafelvető bevezetést követő II. fejezet az életrajz ellentmondásait és kultikus elemeit firtatja a levéltári adatoktól a „tanúk” és a „fölélesztés” kérdéséig. Jellemző, hogy Faludi nevét kortársa, Bod Péter még „költött névnek” tartotta (19). Eközben a hiteles szemtanúk valóságos szentként festik le Faludit, aki soha senkinek sem ártott, mindenkiel nyájasan beszélt, a türelem élő szobra volt. Ez a motívum alighanem a befolyásos jezsuitákkal szembeni előítéleteket próbálta ellensúlyozni, noha Faludi valóban jólelkű férfiú lehetett. E kötetrészt hosszabb távú szakmai hasznosulását bizonyosnak tartom, többek között az említett kritikai kiadásban. Például az a tény, hogy a költő felmenői a Batthyány családnál szolgáltak, további kutatásokra ösztönöz: talán Faludi régebbi magyar költészetből vett, eddig megmagyarázhatatlan idézetei is világosabbá válhatnak innen nézve.

Számomra a kötet legizgalmasabb részét, törzssanyagát az irodalomszociológiai elemzések jelentik (III–VII. fejezet). Történeti távlatban ez nyilván kísérleti módszernek minősül, mégis sokat árnyalhat az írói életmű egykorú és későbbi megítélésén. Három fő témakör rajzolódik ki: 1) a rekonstruálható szerzői szándékok, különösen az erkölcsi fordítások kapcsán; 2) a „kiadói politikák”, amelyek Faludi életétől a 19. század derekáig követik műveinek kiadástörténetét, illetve a bennük megbúvó koncepciókat; 3) az olvasói és másolói reflexiók, amelyek a Faludi-versek és -prózák birtokba vételéről, kijegyzeteléséről, másolásáról vagy akár parafrázisáról szólnak.

Vogel Zsuzsa elemzéseiben Faludi szerzői koncepciója párhuzamba állítható a 18. század nagyobb részét uraló jezsuita kultúrpolitikával és iskolaüggyel, a jezsuiták befolyásával a tudományos és a közéleti terepen. A kései években írt eclogák rezignált hangneme köztudottan a rend feloszlását, közéleti visszaszorulását, a jezsuitákkal szembeni világi és egyházpolitikai szankciókat tükrözi. Faludi példáját fiatalabb rendtársa, Nagy János szanyi plébános is követi 1790-ben, *Nyájas mûzsa* című kötetében, aki tovább parafrázálja a Faludi-féle „jezsuita eclogákat”. Másfelől *Az udvari ember* fordításával épp a fordított magatartásformákhoz, az udvari (tá-

gabban: társadalmi) érvényesüléshez ad mintákat, ismét a didakszis hatásrendszerében. Vogel ezt találóan „a proteuszi ember” összefoglaló címmel tárgyalja, s egy találó, franciából vett maximát idéz: „A’ nyelv nyughatatlan Vad-barom. [...] *Nyelvén tapogattuk szívét akár kinek, hogy dolgát értsük.*” (76.) Az „udvari beszéd” – bár értelemszerűen más felhangokkal – párhuzamosan a *Constantinus*-drámában is fontos szerephez jut, szintén 1750-ben (71). Elgondolkodtató, hogy mindez milyen kapcsolatban áll a történeti háttérrel, a Habsburg-birodalom átalakulásával, a Mária Terézia-féle aranykor ellentmondásaival. Ugyancsak hatással lehet ez a negatív és pozitív nyelvkultusz Faludi egyéb műveinek megítélésére, írói habitusának későbbi értelmezéseire is. Érdekes, hogy ennek konkrét megvalósulásaitól, túlzott hangsúlyától Faludi mégis óvakodik. Noha az *utilitás* elve nem zárná ki a gyönyörködtetést, de Faludi a saját fordításáról szólva a dísztelen nyelviség védelmében emel szót: „olgy tizfrán nem trágyáztam, a’ mint Hazámnak kényesesei szeretnék” (86). S egy másik idézetben Faludi szerint a könyvet „nem a’ végre kell tekinteni, hogy mi újságot mond” (93), csakis a használati értéke szerint.

Ide kívánczok, de a mostani említésnél sokkal többet rejt Faludi Ferenc mint tisztviselő, nyomdaigazgató és tanár működésének elemzése. A IV. fejezet megírását különösen mély kutatómunka előzte meg, mivel Vogel Zsuzsa „az egyes nyomdák, kiadók működésének a Faludi-kiadványokat érintő aspektusait” vizsgálja (95), ide értve az ár- és példányviszonyokat is. A gazdasági nyomda elsőrangú, prosperáló központja volt a hazai könyvpiacnak, tehát Faludi ilyen munkássága egyúttal egy virágzó üzletág szempontjából is vizsgálandó. A pozsonyi Landerer vállalkozás kontextusa szintén tágitja tudásunkat a művekről. Nem mellékes, hogy egyes kötetek másutt a szerző tudta nélkül kerültek prés alá. Faludi piacképes árucikké vált az olvasási láz élénkítése idején, amely mögött a divaton túl az oktatási reformok hatásait is feltételezhetjük, vagyis több nemzedék olvasóit. Ez messze több, mint amit a jezsuita iskolarendszer a saját keretei között biztosítani tudott, jóllehet néha összeért a két kulturális gépezet, például ha „a terjesztetni kívánt könyveket vizsgaanyaggal, tézisekkel kötötték egybe, s az így létrehozott kötetet ajándékozták a vizsga alkalmával” (102). Az a kapcsolatháló pedig, amely az 1740-es évek végétől szövődött Faludi és más jezsuita, illetve világi értelmiségiek között, túlélte a rend feloszlását, s szintén sok kutatónivalót ígér (Nagy János, Majláth János, Szily János stb.).

A kiadói tervek áttekintése Révai Miklós hatalmas hatású Faludi-kiadásával (1786, 1787) indul. Révai mindennek igyekezett utánajárni, több városból gyűjtött kéziratokat, asszisztense, Rájnis József (szintén költő) pedig a szöveggondozásban vállalt szerepet. Ez a kötet sok évtizedre mintául szolgált az írói hagyatékokból készült összkiadásoknak, de intenzív kapcsolatban áll Révai átfogó magyar irodalmi kötetsorozata, a *Magyar Költeményes Gyűjtemény* terveivel is, hiszen ennek első darabjaként látott napvilágot. Így lett Faludi egyszerre kortárs és régi szerző, akinek életműve fölött már jótállt az idő, s Révai az emlékezetre méltó dolgok közé sorolta. (Nem minden magyar költő ilyen szerencsés. Amade László a jelentős hatása ellenére Révaihoz fogható közvetítő nélkül maradt, s az ő műveiből nem készült ilyen kiadás 1836-ig. Tehát a halála után három emberöltő telt el, s a közreadás minősége is elmarad Révaiétól.) A Révai-féle, jegyzetelt kötetek egyébként a későbbi kritikai kiadások szemléletét tükrözik, s valószínűleg az antik klasszikusok edíciói szolgáltak mintául. Más kérdés, hogy Révai mint költő-tanítvány gyakran stiláris és tartalmi javításokat is tett a mester szövegein.

Természetesen a további kiadásokról is részletesen olvashatunk, hiszen Batsányi és Tolgy Ferencé jelentősen befolyásolta a 19. századi olvasók Faludi-képét. Többek közt Kazinczy Fe-

rencét, akinek elég eltérő megnyilatkozásait ismerjük Faludiról az éles kritikától a legmélyebb tiszteletig, amellyel Faludit a „Magyarság Atlásai” közé sorolta (IV.1.6.). Batsányi 1821-ben már láthatólag másoknak szánja a Faludi-kiadást, mint Révai. Két olvasói szerepet különít el: a „tudós olvasót” (akik értik a kiadói koncepciót) és azokat a leendő kritikusokat, akik a „nyelvrontók” pártján állnak, s nem értik se Faludi, se a közreadó valódi terveit (137). Faludi ugyanis erőszakmentes képviselője volt a régi, „tisztá magyarságnak”; az ő nyelvi programja puritán, de épp ezért erős, mint azt Batsányi több helyen megfogalmazza (144). Fontos ugyanakkor, hogy Révaitól eltérően Batsányi a „tudatlan olvasókat” már nem szólítja meg. Talán azért sem, mert ekkor Faludi spontán hagyománya épp elég erős, az olvasók-éneklők már sokféle módon megismerheték verseit, amelyek a magyar közköltészet másolat-kultúrájának fontos láncszemei (e folyamat épp ekkorra lassul le, tehát a hivatalos, „elit” kiadás újrapozícionálhatja Faludi szerepét az elavuló közköltési tónus helyett, lásd alább). Batsányi sok helyen felülbírálja, kritizálja Révai módszereit, forráshasználatát. Vogel Zsuzsa fontos megállapítása szerint Batsányi azért hangsúlyozza, hogy néha egyetlen költő is többet használ, mint több tudós társaság, mivel épp az intézmények nélküli, művelődési vákuum-időszak terméke volt mindkét Faludi-edíció. Ilyenkor pedig „megfelelő irodalmi nyilvánosság mellett (vagy híján) maga a kötet válik annak fórumává” (153).

Már láthattuk, hogy az olvasói reakciók hálózatában Faludi egyfajta „kulturális nyelvtan” szerepét tölti be. A személyes utánpótlás kör (például Sándor István, Nagy János stb.) egyedi, de jól felismerhető Faludi-parafrázisai mellett több évtizeden át folyamatosan készültek közköltészeti másolatok a legnépszerűbb versekből. Nemcsak írásban terjedtek, hanem bizonyíthatóan énekelték is némelyiket, a szerző szándékával összhangban. Ezek variálódása, néha más szövegekkel való keveredésük eredményesen vizsgálható a textológia, illetve tágabban a statisztika nézőpontjából. Vogel Zsuzsa elmélyülten jegyzetelte végig száznál több kéziratos énekeskönyv és egyes gyűjtemény repertoárját, hogy feltárja és elemezze a Faludi-művek előfordulását, arányait (VII.). A statisztikai tanulságok jelentős eltéréseket mutatnak egyes versek kiugró ismertségét tekintve; ezek mögött többféle nyomtatott verzió hatása is feltételezhető. Az időbeli eloszlás meglepően hasonlít azokhoz az arányokhoz, amelyeket a Csokonai-másolatoknál figyeltünk meg: a költő halála után 10-20 évvel tetőzik az ismertség, s utána fokozatosan csökken az adatok száma.⁴ A próza kötetekbe tett olvasói bejegyzések, margináliák és possessori jelek szintén új összefüggéseket ígérnek. Feltárul például a jezsuita aranykor, majd az azt követő időszak könyvterjesztési hálózata Magyarországon és Erdélyben, amely egyúttal a felekezetek közti tudásáramlást is segíti: Faludi olvasóinak egy része bizonyíthatóan protestáns.

A monográfia címe persze a fentiek tükrében egy kicsit féloldalasnak tűnhet. Nemcsak az olvasás útjairól, hanem az élő előadás (éneklés, színjátszás, később szavaltat) szövegvilágáról, sőt egy látens Faludi-iskola hatásáról olvashatunk a kötetben. Ám talán mégis igaz a cím: a jelenkori olvasó útikönyveként szolgál ez a sok kincset rejtő Faludi-életműhöz.

4 E részt itt azért nem elemzem részletesen, mivel saját kutatásaimhoz már a fejezet első kiadását (2012) felhasználhattam, s Vogel Zsuzsa eredményeit jelentősen beépítettem *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig* című könyvem Faludi-fejezetébe: Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban, 1700–1800*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas, 2016), 96–114.